

B. Rulof, *Een leger priesters voor een heilige zaak. SDAP, politieke manifestaties en massapolitiek, 1918-1940* (uitgeverij Wereldbibliotheek Amsterdam, 2007) 399 blz.

'Het interbellum', zo schreef de Belgische politicoloog Marc Maes in 1987, 'was een tijd van vlag en wimpel en uniform, van massaoptochten en massameetings.'¹ Verschillende Franse en Britse auteurs hebben dit beeld inmiddels bevestigd, maar onderzoek naar massale politieke manifestaties in Nederland in de jaren twintig en dertig bleef lange tijd uit. Bernard Rulof heeft daarom met zijn analyse van de massamanifestaties van de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij (SDAP) een waardevolle bijdrage geleverd aan de historiografie over de Nederlandse politieke cultuur gedurende het interbellum.

Het eerste deel van *Een leger priesters voor een heilige zaak* brengt twee ontwikkelingen in de sociaaldemocratische massapolitiek tussen 1918 en 1940 in beeld, tegen de achtergrond van de veranderende SDAP. Allereerst schetst Rulof de opkomst van een 'feestcultuur', aan de hand van een grondige beschrijving van de feestelijke vieringen van 1 mei, de demonstraties van het 'Bureau voor Actie en Propaganda tegen fascisme en communisme' en de acties voor het 'Plan van de Arbeid'. Aanvankelijk stonden deze partijbijeenkomsten in het teken van inhoudelijke strijdthema's, die uitgedragen werden tijdens straatdemonstraties en partijcongressen met lange redevoeringen. Na verloop van tijd kwamen sentiment, ritueel en mobiliserende retoriek echter meer op de voorgrond te staan. De manifestaties waren in toenemende mate bedoeld om de massa – letterlijk – op de been te brengen en tot een geordende gemeenschap te smeden. De doelgroep veranderde eveneens van karakter, omdat de SDAP in de loop van de jaren dertig naast arbeiders ook andere vrijheidslievende en democratisch gezinde Nederlanders probeerde te bereiken.

¹ M. Maes, 'De betoging als actiemiddel in het interbellum. Een analyse van de jaren 1927-1929 en 1936-1938', *Res Publica* 28 (1987) 153-176.

Daarnaast geeft Rulof een gedetailleerd beeld van drie belangrijke stijkenmerken van de sociaaldemocratische manifestaties. Betogingen in de publieke ruimte waren bedoeld als optochten van 'het proletariërsleger', die vooral de eensgezindheid van de SDAP moesten uitstralen. Deelnemers werden dan ook geacht om op gedisciplineerde wijze mee te marcheren en de aanwijzingen van de organisatoren nauwgezet op te volgen. Tot spijt van de partijtop werd daar echter vaak geen gehoor aan gegeven door de zelfstandig meesjokkende arbeiders. De toespraak, het tweede stijkenmerk, was aanvankelijk het hoogtepunt van elke partijbijeenkomst, maar boette aan status in toen bleek dat redevoeringen slecht verstaanbaar waren of niet goed in staat waren om de toehoorders diep te raken. Zodoende moest de toespraak vanaf de late jaren twintig steeds meer andere programmaonderdelen naast zich dulden, zoals muziek, zang, dans, gymnastiek en arbeiderstoneel. Al die elementen werden geïncorporeerd tot één groot theaterstuk, waarin sprekers, spreekkoren, zangers, muzikanten, hamer- en vlaggenzwaaiers, dansers, bewegingskoren en de toeschouwers een rol speelden. SDAP-manifestaties in de jaren dertig waren massaspelen die de eenheid van de sociaaldemocratische beweging symboliseerden.

Verder bevat de monografie een aantal thematische hoofdstukken over externe factoren die invloed uitoefenden op de massamanifestaties. Zo gaat Rulof na hoe de organisatoren van de 'meetings' gebruik maakten van inzichten uit de opkomende reclamewereld. Ook geeft hij aan hoe zij ten tijde van de economische crisis worstelden met financieringsproblemen. Tot slot komt de verhouding tussen de sociaaldemocraten en de autoriteiten aan de orde. Handhaving van de orde stond hoog in het vaandel van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, burgemeesters en politiecommissarissen, zodat zij strakke richtlijnen ontwierpen voor bijeenkomsten in de publieke ruimte. Dat leidde soms tot conflicten met de SDAP, maar meestal werkte de partij intensief samen met de gezagsdragers. Dat was de enige manier om toestemming te krijgen voor een manifestatie. Bovendien streefden de organisatoren zelf ook naar ordelijke bijeenkomsten om op die manier de achterban te disciplineren.

Rulof behandelt bijna uitsluitend de sociaaldemocratische massapolitiek in Nederland, en dan vooral in de gemeentes Amsterdam, Arrhem en Maastricht. Dat is een goede selectie aangezien de politieke verhoudingen in die gemeentes van elkaar verschilden, maar helaas blijven conclusies over de mogelijke invloed van de positie van de SDAP in de politieke arena op het optreden van de partij in de openbare ruimte achterwege. Ondanks de nadruk op Nederland heeft Rulof ook oog voor massamanifestaties in het buitenland en de bron van inspiratie die deze waarschijnlijk boden aan de SDAP. Het is alleen jammer dat hij niet in detail heeft onderzocht hoe deze 'transfer' van elementen van massapolitiek over nationale grenzen precies tot stand kwam.

Een ander klein minpunt aan deze studie is dat het gebruikte bronnenmateriaal nauwelijks de ervaringen van de deelnemers aan de manifestaties blootlegt. Omdat Rulof zich heeft geconcentreerd op het SDAP-

archief, op de plaatselijke archieven van gemeentebestuurders en politie en op landelijke en lokale bladen, kan hij vooral iets zeggen over de visie van de autoriteiten en de partijtop op de openbare bijeenkomsten. Hij laat zien hoe de SDAP-bestuurders en de betrokken organisatoren discussieerden over de stijl en doelgroep van de manifestaties en hoe de pers de bijeenkomsten beschreef. Dat is op zichzelf zeer interessant en waardevol, maar juist omdat de massamanifestaties de achterban bij het politieke spel betrokken was het minstens even interessant geweest om inzicht te krijgen in de beleving van de 'gewone' partijleden.

Naar eigen zeggen hanteert Rulof een 'caleidoscopische benadering'. Dat is inderdaad een goede omschrijving van *Een leger priesters voor een heilige zaak*, dat een rijk geschakeerd beeld geeft van de vormen die de sociaaldemocratische massapolitiek in de Nederlandse openbare ruimte aannam, de ontwikkelingen die daarin te zien zijn en de externe factoren die een belangrijke rol hebben gespeeld. Dankzij zijn meeslepende schrijfstijl schetst Rulof een levendig beeld van de massale bijeenkomsten van vaandelzwaaiende sociaaldemocraten. Een centrale these ontbreekt weliswaar, maar toch biedt de epiloog waardevolle reflecties op de politieke stijl, op de meningsverschillen over de vorm en doelgroep van de manifestaties en op de verhouding tussen politieke partijen en burgers in het interbellum. Rulof bevestigt het bestaande beeld dat de jaren twintig en dertig gekenmerkt werden door 'enerzijds opgewonden mobilisatie en anderzijds gedisciplineerde politieke actie', maar ontkent dat dit een tegenstrijdigheid was.² Integendeel, de mobilisatie van de massa was juist bedoeld om aanhangers op te voeden tot verantwoordelijke en dienstbare leden van de sociaaldemocratische gemeenschap. Rulof benadrukt bovendien dat de SDAP net als andere bewegingen probeerde om volgelingen buiten de eigen kring aan te trekken. Daar slaagde zij slechts mondjesmaat in, maar het is wel tekenend voor het idee van veel tijdgenoten dat ze in een grillige wereld leefden. Daarmee nuanceert *Een leger priesters voor een heilige zaak* enigszins het dominante historiografische beeld dat het Nederlandse politieke bestel dankzij de verzuiling volkomen stabiel was.

Minder overtuigend is Rulof's bewering in zijn inleiding en epiloog dat de massabijeenkomst 'een vooral sociaal-democratisch stijlmiddel' was.³ Rulof benadrukt dat massamanifestaties bij uitstek door sociaaldemocraten georganiseerd werden omdat hij de eigen aard van SDAP-massamanifestaties wil blootleggen. Dat kan hij echter niet hard maken, omdat hij niet

² B. Rulof, *Een leger priesters voor een heilige zaak. SDAP, politieke manifestaties en massapolitiek, 1918-1940* (Amsterdam 2007) 315. Rulof ontleent het citaat aan H. te Velde, *Stijlen van leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl* (Amsterdam 2002) 100, maar legt het op zijn eigen manier uit.

³ Rulof, *Een leger priesters voor een heilige zaak*, 19. Zie ook 320.

onderzocht heeft hoe andere politieke groeperingen zich in de publieke ruimte manifesteerden. Sterker nog, er bestaan aanwijzingen dat de katholieken, antirevolutionairen, communisten, nationaalsocialisten en buitenparlementaire bewegingen als *Eenheid door Democratie* eveneens gebruik maakten van massale bijeenkomsten om hun boodschap over te brengen en een sterke gemeenschap van aanhangers te vormen. Een aantal van deze bewegingen hanteerde waarschijnlijk zelfs een emotionele en symbolische stijl die vergelijkbaar was met de 'feestcultuur' van de SDAP. Verschillende keren in zijn betoog stelt Rulof zelf dat massamanifestaties een algemeen aanvaard strijdmiddel waren in het politieke bedrijf van het interbellum. Hij beweert zelfs dat de sociaaldemocratische bijeenkomsten een onderdeel vormden van de strategie van de SDAP om geaccepteerd te worden door de overige politieke stromingen. Daarom ligt het meer voor de hand dat de politieke manifestaties die in *Een leger priesters voor een heilige zaak* beschreven worden karakteristiek waren voor het tijdperk van massapolitiek. Dat maakt dit boek des te waardevoller, aangezien het aandacht besteedt aan een veel voorkomende vorm van politiek in het interbellum die lange tijd ten onrechte onderbelicht is gebleven.

Joris Gijsenbergh (1983) is als promovendus verbonden aan de afdeling Geschiedenis van de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij onderzoekt hoe internationale factoren en ideeën het politieke repertoire van de Nederlandse en Belgische democratische cultuur in het interbellum hebben beïnvloed. Zijn promotieonderzoek, getiteld Strong democracy (1920s-1950s), maakt deel uit van het interdisciplinair onderzoeksproject Repertoires of Democracy.

Melchior Boogaarts e.a., **Bevrijding & Wederopbouw. Naoorlogse perikelen in het bevrijde Gelderland** (uitgeverij Vantilt Nijmegen, 2009) 112 blz.

In 2009 werd de honderdste aflevering van *Bijdragen en Mededelingen van Gelre* (BMG) verspreid onder de leden van de Vereniging Gelre. Een prestatie om bij stil te staan en dat deed de heemkundekring tijdens een ledensymposium met als onderwerp het einde van de Tweede Wereldoorlog in de provincie. Onder de titel *Bevrijding & Wederopbouw* zijn de vier lezingen van deze dag vervolgens gebundeld in een fraai geïllustreerde uitgave van de Nijmeegse uitgeverij Vantilt. Met de keus voor de jaren 1944 en 1945 wilde de vereniging, naar eigen zeggen, aandacht besteden aan 'een van de ingrijpendste periodes uit de Gelderse geschiedenis.'

Ingrijpend waren de oorlogsjaren zonder twijfel voor Gelderland. Met gebeurtenissen als het bombardement op Nijmegen, operatie Market Garden en de Puttense Razia, eindigde de bezetting bijzonder gewelddadig voor de provincie. Een in de bundel opgenomen kaart uit 1945 vermeldt 300.000 Gelderse oorlogsslachtoffers, bijna een derde van de toenmalige provinciale bevolking en daarmee het hoogste aantal van Nederland. Met het geweld ging veel van de historie van de provincie verloren: bijna elke grote Gelderse stad werd getroffen en in provinciehoofdstad Arnhem verbrandde, tezamen met grote delen van het historische centrum, een aanzienlijk deel van de provinciale archieven af, waaronder dat van de Vereniging Gelre zelf. Gelderland was tussen 1945 en 1955 in wederopbouw, een periode waarvan de sporen nog overal zijn terug te vinden in de vorm van gebouwen, monumenten en herdenkingsplekken.

De afgelopen jaren zijn er een aantal boeiende studies verschenen over de wederopbouw en de wisselwerking tussen politiek, economie, kunst en cultuur die letterlijk en figuurlijk vorm gaf aan de naoorlogse maatschappij. Het lokale perspectief van Gelderland en de Gelderse steden kan daarbij een boeiende casus zijn, zoals al eerder bleek uit de in 1993 verschenen studie *Het pijnlijk herstel* van A.C. van Heusden en J.H.J. van den Heuvel, waarin de provinciale politiek centraal stond. De vier gebundelde lezingen, allen geschreven door Gelderse specialisten in de periode, bewijzen dat wederom.

Wiel Lenders geeft vanuit zijn hoedanigheid als directeur van het Nationaal Bevrijdingsmuseum een uitstekende samenvatting van de gebeurtenissen tijdens de laatste twee oorlogsjaren in Gelderland. Wel moet gezegd worden dat de bronverwijzing helaas wel erg summier is voor een inleidend artikel. Als Lenders aangeeft (pag. 15) dat 'we door recent onderzoek van vooral jonge historici' inmiddels veel meer weten over de slag om het Rijnland, verwacht je een voetnoot met verwijzingen naar deze literatuur. Hier komt duidelijk naar voren dat het oorspronkelijk om een lezing gaat – een constatering die voor alle bijdragen in meer of mindere mate geldt.

Stadsarchivaris en bijzonder hoogleraar Frank Keverling Buisman stelt, in de tweede bijdrage aan de bundel, dagboekfragmenten van Arnhemse evacués centraal. De getuigenissen geven een inzicht in de problematiek waarmee de bevolking te maken kreeg in de zomer van 1945. Keverling Buisman weet met de verslagen een indrukwekkend beeld te schetsen van het dagelijks leven in een verwoeste stad. Leon van Mijel geeft vervolgens in het derde artikel een geactualiseerde samenvatting van zijn eerder verschenen boeken over de stedenbouwkundige wederopbouw van Nijmegen en Tiel, nu aangevuld met een kleine uitweiding over de herbouw van het centrum van Doetinchem. Het wachten is op een grotere publicatie over de wederopbouw van de Gelderse steden, een taak die specialist Van Mijel zonder twijfel op zich zou kunnen nemen en waarin hopelijk meer ruimte wordt vrijgemaakt voor de politieke en sociaal-culturele context van de architectuur.

Melchior Boogaarts, auteur van de meerdelige geschiedenis van het kabinet Beel, besteedt ten slotte aandacht aan drie 'naoorlogse perikelen', te weten de uitwijzing van gevangenen, de annexatie van Duits grondgebied en de confiscatie van Duitse eigendommen in Gelderland. De conclusie van deze uitgebreide en goed gedocumenteerde bijdrage is opvallend. Gelderland is volgens Boogaarts 'het alfa en omega van de vaderlandse geschiedenis', aangezien naast de oudste stad, ook het laatste 'veroverde' stuk Nederlands grondgebied tot de provincie behoort. Volgens Boogaarts was dat anno 2010 eens te meer een argument vóór de beslissing om het Nationaal Historisch Museum in Gelderland te vestigen. Hij kon toen nog niet weten dat het museum nog geen jaar later Gelderland zou gaan verlaten om waarschijnlijk nooit meer ergens anders te worden gebouwd.

De vier bijdrages vormen samen een informatieve bundel, die eens te meer aantoont dat de geschiedenis van Gelderland bij de *Vereniging Gelre* al honderd afleveringen lang in goede handen is. Wel is het jammer dat er geen duidelijke overkoepelende visie op de naoorlogse geschiedenis van de provincie wordt gegeven: de samenhang tussen de vier onderwerpen had duidelijker benadrukt mogen worden. Er ontbreekt een inleiding op het thema waarin de naoorlogse geschiedenis van Gelderland in perspectief met recent onderzoek en de algemene geschiedenis van de periode wordt geplaatst. Regionaal en lokaal onderzoek kan daar, zoals blijkt uit deze bundel, mooie casussen aan toevoegen. In de komende honderd nummers van *BMG* is daar ongetwijfeld ruimte voor.

Lennert Savenije (1985) is redacteur van Ex Tempore en als promovendus verbonden aan de afdeling Geschiedenis van de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij werkt aan een onderzoek over de vormen van verzet en collaboratie in Nijmegen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Meer informatie over het project is te vinden op de website www.ru.nl/nijmegen1940-1945.

Naar aanleiding van: **Nijmeegse helden. Themanummer van Ex Tempore**, 30:1 (2011), 90 p.

Het heldennummer: een discussiedossier

Afgelopen januari veranderde ET•VT van naam. De afkorting VT, verwijzend naar één van de twee tijdschriften waaruit het Nijmeegse blad in 1999 was voortgekomen, verdween. Daarmee werd ruim baan gemaakt voor de voluit geschreven naam van het tijdschrift achter de andere afkorting: Ex Tempore, 'uit de tijd', een naam met meer zeggingskracht dan de door een punt gescheiden afkortingen. Om de naamsverandering luister bij te zetten was het

eerste nummer een *special* rond het thema 'Nijmeegse helden.'

Het heldennummer kon rekenen op veel reacties van collega-historici, studenten en Nijmegenaren. Het nummer maakte iets los: een zekere trots op Nijmegen, een besef van de veelzijdige geschiedenis van de eigen woonomgeving en van de complexe betekenis van het begrip 'held.' De aandacht deed de redactie besluiten om het nummer te laten recenseren door twee deskundigen: Willem Frijhoff, emeritus hoogleraar cultuurgeschiedenis aan de Vrije Universiteit en sinds 2010 houder van de Erasmus Wisselleerstoel aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en Jos Perry, verbonden aan de Universiteit van Maastricht. Beide historici publiceerden in het verleden over biografisch onderzoek, herinneren en heldendom en zij waren dan ook de aangewezen personen om het heldennummer van prikkelend en inspirerend commentaar te voorzien.

De redactie

Helden: ongrijpbaar en toch herkenbaar

Wat is een held? De vraag prangt, ondanks de inleiding van Lotte Jensen op het themanummer *Nijmeegse helden* die de heldenverering in het licht van het sinds de achttiende eeuw opgekomen nationalisme plaatst en helden vooral als historische of literaire (dus fictionele of fictieve) figuren ziet. Er zijn hedendaagse helden die niets anders met geschiedenis van doen hebben dan dat ze dood zijn of een tijd geleden hun *moment suprême* beleefden. Ik zou de Nederlanders niet de kost willen geven die Geert Wilders als een vooraanstaande hedendaagse held zien. Maar wat heeft hij nu helemaal voor groots verricht? En voor die ene naam kun je heel wat andere politici of BN-ers invullen met hetzelfde effect. Om de Pim-naam maar even niet te laten vallen. Van de elf helden die in dit themanummer voor het voetlicht worden gebracht zou ik er spontaan niet meer dan twee als Nijmeegs of zelfs maar als held hebben herkend: Jan van Hoof, die, zo leerde ik in de klas, de Nijmeegse brug redde, en monseigneur Hamer, de martelaar van de Bokseropstand in China. Intussen hebben ijverige *debunkers* de heldendaad van Jan van Hoof op losse schroeven gezet, en het blote feit als christen door Chinese opstandelingen vermoord te zijn maakt iemand na de ontvullende decanonisering van Vaticanum II niet meer automatisch tot held. Blijft er dan niets of niemand over?

Voor Nijmegenaren natuurlijk wel. Het kan een plezierige herkenning zijn als een straat- of een firmanaam ineens naar mensen van vlees en bloed verwijst of het leven van een verdwenen stadgenoot heel concreet geassocieerd wordt met normen en waarden die ons nog niet vreemd geworden zijn. Geen helden in de opgeblazen, romantische of heroïsche zin van het woord maar

gewoon lokaal bekende mensen die iets (en soms niet eens erg veel) hebben bijgedragen aan het publieke gezicht van Nijmegen, zoals de weesvader Johannes van 't Lindenhout, de fabrikantenfamilie Dobbelman(n), of burgemeester Ien Dales; die gewoon in Nijmegen geboren zijn zonder daar nu een intense relatie mee te hebben onderhouden, zoals de politicus Marinus van der Goes van Naters en de cineast Joris Ivens; of die er toevallig aan een universiteit hebben gedoopt, zoals de Vlaming Edward Schillebeeckx. Juist in het geval van Schillebeeckx zou het interessant zijn te zien in hoeverre niet alleen anderen hem als 'Nijmeegse' theoloog zagen (en wat dat precies betekende), maar of en hoe hij ook zichzelf met iets Nijmeegs identificeerde: met de stad, zijn studiehuis, de universiteit, de theologie, of de specifiek Nijmeegse vorm van katholiek leven zoals die in de stadsgeschiedenis is gegroeid.

Het Nijmeegse lot van Joris Ivens loopt daar misschien wel op vooruit. Met een archief en een aan hem gewijd onderzoekscentrum wordt Ivens in Nijmegen nu terecht als een grote ster uit de cultuurgeschiedenis geëerd, misschien wel vereerd – ondanks de wat brave afwijzing daarvan door de directeur van dat centrum, maar wat is er eigenlijk op tegen? Ivens' Nijmeegse lot is een duidelijke vorm van lokale toe-eigening van een persoon die helemaal niet lokaal dacht en nog minder lokaal leefde – vergelijkbaar met de Erasmusverering in Rotterdam (waar Erasmus werd geboren maar na zijn jeugd nooit meer een voet heeft gezet) en Gouda (waar hij alleen is verwekt). De echt Nijmeegse Ivens is eigenlijk zijn vader. Maar er is natuurlijk niets op tegen een globale held een lokale plaats te geven. Dat is een actueel voorbeeld van wat de antropologen nu de *glocalisering* noemen. Sterker nog, zonder zo'n lokale stek is heldenverering niet goed mogelijk, zelfs niet op het globale internet. Iemand moet het initiatief nemen, er moet een adres zijn, een gebouw of website, en de mogelijkheid je daarbij aan te sluiten of een fanclub te vormen die op een betekenisvolle plaats bij elkaar kan komen. Dan is de geboortestad een klassieke optie voor de herinneringscultuur.

Lastiger wordt het naarmate we verder in het verleden duiken. Wat heeft Karel de Grote eigenlijk voor Nijmeegs behalve de beeldvorming, de behoefte van elke oude stad om een herkenbaar, ja glorieus gezicht te geven aan een historische periode waarvan alle resten en reminiscenties door latere eeuwen zijn uitgewist? Wat resteert zijn verhalen over zo'n held, soms eerst veel later vormgegeven. De helden worden fictioneel, strikt literair, of fictief, gewoon verzonnen: zoals in dit themanummer Mariken van Nimwegen en de Zwaanridder in Nijmegen, maar we kunnen voor Gelre ook denken aan Faust op slot Waardenburg, of Staring's Jaromir in de kerken van Zutphen en Lochem. Ook de oudste held uit dit nummer, Claudius Civilis, als historische persoon zeker niet verzonnen, is als persoonlijkheid sinds Tacitus en de humanisten toch wel heel duidelijk door de literatuur geschapen en naar politieke waarden van latere eeuwen gemodelleerd. Civilis verbind ik trouwens veeleer met de Batavieren dan met Nijmegen, ook al leeft daar sinds Geldenhauer en Smetius onmiskenbaar een Batavierentraditie. Gaat het

bij Civilis niet vooral om een recente toe-eigening door de 'oudste stad van Nederland' in het raam van de Oppidum Batavorum-promotie? Hij zal er vast en zeker zijn geweest, wellicht ook hebben gewoond, maar bij de naderende nederlaag stak hij tenslotte – Nero gaf een paar jaar eerder in Rome het voorbeeld – het *oppidum* in brand, een tegendraadse heldendaad van het Van Speyk-soort dat ons nu nog maar matig kan bekoren en waarover we in dit heldenverhaal dus ook niet veel horen.

Maar voor buitenstaanders ligt het belang van dit themanummer toch vooral in die passages waarin de auteurs de vraag stellen of hun personage nu eigenlijk wel een held is, en bovendien een Nijmeegse held. De grote diversiteit van persoonlijkheden maakt de lezer ietwat sceptisch. Ze hebben aanhangers, vereerders of bewonderaars, maar is elk van hen ook een held? Is 'held' wellicht niet meer dan een containerwoord voor een bekend iemand waarvan de reputatie naar believen kan worden ingevuld? Het moet gezegd dat de meeste auteurs hun best doen hun keus en hun appreciatie als held te verantwoorden. Dat levert ons interessante beschouwingen en suggesties op over de charismatische dimensie van de held (Joan Hemels over de Dobbelmans), de noodzaak om herinneringscultuur aan een held te koppelen, al dan niet reëel (Lennert Savenije over Jan van Hoof), het houvast dat stereotiepe beelden en helden in een cultuur van onzekerheid kunnen bieden (Johan Oosterman over Mariken), de overgang van de status van held naar icoon (Anne-Marie Mreijen over Van der Goes), de noodzakelijke spanningsverhouding tussen een extern helden-imago en de 'gewoonheid', alledaagsheid of trivialiteit die de held zichzelf aanmeet (Peter van der Heiden over Ien Dales). Echt interessant wordt het als de auteur zich afvraagt wie zijn of haar held nu zelf als helden beschouwde (Marit Monteiro en Chris Dols over Schillebeeckx) – want helden hebben natuurlijk zelf hun rolmodellen en voorbeelden die iets over hun perceptie van heldendom zeggen, zoals bisschop Hamer in de missionaristraditie van Petrus Canisius moet hebben gestaan (aldus Harry Knipschild) en allicht iets heeft meegekregen van de onontkoombare Franciscus Xaverius, ook een zelfgekozen martelaar van eigen missie-ijver. Daarover laat dit themanummer ons wat in het ongewisse.

Wat is een held dan precies? Harry Knipschild citeert in dit nummer de mooie definitie die de katholieke politicus monseigneur Herman Schaepman (ook al zo'n held *sans le savoir*) er nu al meer dan eeuw geleden van gaf: "De held, dat is de man die kan. Die kan, niet alleen door groter, Forscher, weidscher kracht, hij is de man die boven zich zelve staat, die zich kan geven, zich kan offeren. In hem is iets meer dan het menselijke" (p. 78). Je hoeft niet in een bovenaardse werkelijkheid te geloven of de offertheorieën van een Marcel Mauss of René Girard aan te hangen om in te zien dat Schaepman hiermee de kern getroffen heeft. Een held is een doener, of het nu om heldere daden, artistieke prestaties, religieuze extravagaties of verheven ideeën gaat. Als doener doet hij/zij iets wat uitgaat boven de menselijke maat die in zijn tijd regel is. Daaraan kunnen we afmeten wat het hem gekost heeft aan inspanning, een baan, tijd of geld, erkenning, levensgeluk, en soms het leven

zelf. Die persoonlijk betaalde prijs is wezenlijk voor de erkenning als held. De appreciatie van heldendom wordt zo aan een culturele norm gebonden maar laat de eigen inbreng van de held en zijn persoonlijkheid intact.

Tegelijk wordt daarmee duidelijk dat heldendom niet in essentialistische termen kan worden gevat, als een begrip dat je eens voor al zonder voorbehoud kunt definiëren. 'Held' is niet een absoluut, maar een relationeel begrip. Zonder bewonderaar geen held. Je bent altijd de held van iemand, in dit geval van Nijmegenaren en van wie zich daarmee willen identificeren. Hetzelfde geldt voor heiligen, zij het dat de rooms-katholieke kerk daar nog een dogmatische uitbreiding aan geeft: heiligen zijn dat in het licht van de eeuwigheid, en in die dimensie is heiligheid juist wel absoluut. Ze zijn heilig in de ogen van God en de kerk die hem vertegenwoordigt, onafhankelijk van hun feitelijke verering op aarde. De marteldood of een onzichtbaar leven als kluisenaar is genoeg. Moge dat een troost zijn voor die arme monseigneur Hamer, die in het hiernamaals zuchtend moet uitzien naar een zaligverklaring waar zelfs zijn eigen congregatie de handen van heeft afgetrokken. Gods oog volstaat. Benieuwd wat Schillebeeckx daarvan zou hebben gedacht!

Willem Frijhoff (1942) is emeritus hoogleraar Geschiedenis van de Nieuwe Tijd aan de Vrije Universiteit Amsterdam. In december 2010 is hij benoemd als Erasmus Professor aan de Erasmus universiteit Rotterdam. De Erasmus Wisselleerstoel is ingesteld door de G.Ph. Verhagen-Stichting.

Helden tussen Maas en Waal

Heldendom is weer helemaal terug van weggeweest. NIOD-directeur Marjan Schwegman hield er een geruchtmakende rede over. Jolande Withuis oogstte veel lof voor haar biografie van oorlogsheld Pim Boellaard (1903-2001). Atie Ridder-Visser, een inmiddels hoogbejaarde vrouw die tien maanden na de bevrijding in koelen bloede een vermeende collaborateur dood-schoot, wordt in juni 2011 in de Nederlandse media grif betiteld als verzetsheldin - zonder aanhalingstekens, ironie, of toevoeging van "zogenaamd".

Met haar themanummer over *Nijmeegse helden* springt de redactie van *Ex Tempore* dus behendig op een rijdende trein. Ze stelt de categorie helden min of meer gelijk aan "illustere stadsgenoten", lees: alle Nijmegenaren die ooit voor illustrer doorgingen, inclusief verzonden Nijmegenaren (zoals Mariken) en passanten (zoals Karel de Grote en Ien Dales). Dat levert natuurlijk gemopper op over begripsinflatie (Joan Hemels). Maar van mij mag het. Sterker, ik juich het toe: deze brede opzet zorgde voor diversiteit, interes-sante lectuur, stof tot nadenken, en stof tot tegenspraak.

Een van de dingen die je van deze aflevering opsteekt, is dat held en anti-held soms in één en dezelfde persoon verenigd zijn. Zoals in missiebisschop

Ferdinand Hamer (1840-1900). Ik heb een zwak voor die man, misschien omdat ik ooit in het Monseigneur Hamer-huis college liep. Hamers leven en vooral zijn postume voortleven lijken te onderstrepen dat je eerst dood moet zijn voordat je een held kunt worden.

Dat laatste geldt misschien nog sterker voor Jan van Hoof, de student die in 1944 de Waalbrug van vernietiging zou hebben gered. Hij kwam al jong om het leven en werd een legende. Vervolgens onderging hij hetzelfde lot als Julius (alias Claudius) Civilis. Kritische geesten konden het niet laten hun faam aan mootjes te hakken.

Helden bestaan vooral, aldus Johan Oosterman, 'omdat wij helden maken: helden - althans die waarover we in boekjes schrijven en naar wie straten vernoemd worden - zijn constructies om te voldoen aan de behoefte naar [sic] rolmodellen' (39). Heldendom wordt volgens Lennert Savenije 'naderhand, en bijna nooit bij leven' gecreëerd (34). *Verzonnen, zeg maar*. Lotte Jensen zit op dezelfde lijn: 'Fictieve of niet-fictieve helden: het onderscheid bestaat eigenlijk niet. Elke held bestaat bij de gratie van fictie' (11).

Het staat er heus, ik verzin het niet. Karel de Grote, die hele familie Dobbelman, Joris Ivens, ze zijn eigenlijk van dezelfde orde als de Zwaanridder, Pippi Langkous of Harry Potter. Allemaal constructies!

Nu knapt er iets in mij. Dat zo'n Karel de Grote verzonnen is, dat wil ik nog wel aannemen. Maar Joris Ivens heb ik zelf in levenden lijve gezien. In Nijmegen, notabene! In cultureel centrum De Lindenberg! Op zaterdag 1 oktober 1988! Ben ik dan zelf misschien ook een constructie? Sorry - dat gaat me te ver.

Ivens is realiteit. Zijn films bewijzen het. Zijn levensgeschiedenis, in dit heldennummer van *Ex Tempore* even compact als meeslepend samengevat door André Stufkens, bewijst trouwens nog iets anders. Mensen kunnen wel degelijk lang vóór hun dood "illuster" worden. Ivens was kennelijk bij leven al zó illuster, dat de gemeente Nijmegen hem in de jaren tachtig van de twintigste eeuw wilde eren met een monument.

Nu zullen Jensen, Savenije en Oosterman roepen: zie je wel! Het bewijs! Behoeft aan rolmodellen, aan "deugdhelden"!

Dat die behoefte bestaat en van invloed is op de manier waarop wij herdenken, bestrijd ik niet. Maar om iets te construeren heb je wel materiaal nodig. Voordat drie Nijmegenaren naar Parijs trokken om met Ivens over een Ivens-monument te spreken (en overigens de kous op de kop te krijgen), was er wel het een en ander gebeurd. Held word je niet *alleen maar* omdat anderen, voor of na jouw overlijden, dat verzinnen. In de regel is er sprake van een of meer opmerkelijke daden, feiten, gebeurtenissen. Over de authenticiteit, de interpretatie, het gewicht daarvan kan eindeloos worden gesteggeld. Maar hoe dan ook, ze moeten er wel eerst *zijn*.

Dat wordt bevestigd door de nuchtere historische bevindingen niet alleen over de filmmaker Ivens, maar ook bijvoorbeeld die over de sociaal-democratische voorman Marinus van der Goes van Naters en de rooms-katholieke theoloog Edward Schillebeeckx. Zo had Schillebeeckx via de

klassieke academische route een solide reputatie als grensverleggend, vernieuwingsgezind, geleerde verworven lang vóórdat hij op 14 februari 1969 optrad in de populaire tv-show van Mies Bouwman. Van der Goes van Naters had zijn capaciteiten binnen en buiten de sociaal-democratie ruimschoots bewezen lang vóórdat iemand op het idee kwam hem een icoon te noemen. En Ivens had met zijn tientallen films geschiedenis geschreven lang vóórdat iemand dacht aan een Ivens-monument.

De drie Nijmeegse beroemdheden die ik hier uit de *Ex Tempore*-galerij naar voren haal, hebben nog meer gemeen. Alle drie belichamen ze een wereldbeschouwing, een geestelijke horizon die hen ver uittilt boven het Rijk van Nijmegen: Ivens het communisme, Van der Goes van Naters de sociaal-democratie, Schillebeeckx het katholicisme. Alle drie waren het bevlogen idealisten; alle drie werden zij hoogbejaard: drie lange levens die min of meer de gehele twintigste eeuw bestrijken.

Dat laatste is niet onbelangrijk. Alle drie werden ze oud genoeg om te beleven dat zij in de ogen van hun tijdgenoten, vooral jongeren, iets exotisch vertegenwoordigden, de belichaming van een episode van idealisme, strijdbaarheid, hoop, waarden die in een later, cynischer tijdperk hopeloos verouderd leken en tegelijk broodnodig bleven. In de loop van de twintigste eeuw werd het tempo waarin de wereld veranderde duizelingwekkend hoog. Binnen één mensenleven voltrok zich niet alleen de Russische revolutie, maar ook de ontbinding van de Sovjet-Unie die eruit voortgekomen was.

Ivens belichaamt de politiek geëngageerde Europese kunstenaar, die gelooft in de voortzetting en uitbreiding van de revolutie op wereldschaal en zich daarom solidariseert met regimes die hun kracht zoeken in harde dictatuur en terreur tegen de eigen bevolking. Daardoor maakt hij zich in zijn eigen land van herkomst onmogelijk, om er vervolgens op het schild te worden geheven wanneer in de jaren zeventig en tachtig het links radicalisme een nieuwe bloei beleeft. Nog weer later - *older, sadder and wiser* - moet hij erkennen dat de door hem zo bewonderde Chinese revolutie haar eigen kinderen verslindt.

Iets vergelijkbaars zien we in het leven en de reputatie van Schillebeeckx. Het ene moment nog gezien als de man die de toekomst belichaamt, en maar weinige jaren later gemarginaliseerd, zelfs "martelaar om den gelove". De wijze waarop hij dat martelaarschap droeg, maakte het aureool om dat humane, wijze priesterhoofd nog stralender.

Over martelaarschap gesproken: fraai is de spotprent, afgedrukt op p. 70 bij het Schillebeeckx-artikel van Monteiro en Dols. Het onderschrift kan echter niet kloppen. De prent zou zijn ontleend aan De Nieuwe Linie van 21-11-1974 en de ongere types die zich opmaken de brandstapel onder Schillebeeckx' voeten aan te steken, worden geïdentificeerd als 'kardinaal Ad Simonis (l) en bisschop Jo Gijzen (r)'. Maar Simonis was in 1974 nog lang geen kardinaal. Bovendien lijkt de figuur in het midden met het witte kalotje totaal niet op Simonis zoals hij er toen uitzag. Hij lijkt daarentegen verdacht veel op paus Johannes Paulus II. Alleen zou die pas in oktober 1978 paus worden. Er is dan

ook iets misgegaan zowel met de duiding als met de datering van de prent. Hij stond wel in *De Nieuwe Linie* van 21 november, maar pas in 1979, vijf jaar later dus. En de potentiaat aan wie Gijsen verlekkerd vraagt: 'Mag ik 'm aansteken?', is wel degelijk de paus. Terecht; die gaat erover.

Sommige beweringen in dit heldennummer mogen dan irritatie wekken, dat neemt niet weg dat het veel waardering verdient. Door de verscheidenheid aan thema's en toonsoorten levert het een zinvolle bijdrage aan een discussie die zal voortgaan zolang er binnen en buiten Nijmegen aan geschiedschrijving wordt gedaan.

A propos. Een van de kortste en tegelijk mooiste discussies over heldendom is te vinden in het toneelstuk *Leben des Galilei* van Bertolt Brecht, aan het eind van het 13e tafereel, kort nadat Galilei, de held (!) van het stuk, zijn opvattingen heeft herroepen. Vol bitterheid roept Andrea Sarti, ooit zijn leerling en bewonderaar: 'Unglücklich das Land, das keine Helden hat!' Galilei's nuchtere reactie: 'Nein. Unglücklich das Land, das Helden nötig hat.'

Jos Perry (1950) studeerde geschiedenis in Nijmegen en werkt als onderzoeker bij de faculteit der Cultuur en Maatschappijwetenschappen van de Universiteit van Maastricht. Hij bereidt een biografie voor van de Nederlandse romanschrijver en communist Theun de Vries (1907-2005).

De Geschiedenis Meester

In deze rubriek presenteren wij met trots de lijst van afgestudeerden van het jaar 2010.

Ackermans, M.M.J.I., *Donkere tijden: Amsterdam en Maastricht. Een vergelijking van de economische en sociale omstandigheden gedurende de crisis van de jaren 1930 te Amsterdam en Maastricht* (02-07-10, Engelen, ESG).

Altvorst, van, R.J.H., *Eendragt maakt magt. Natiovorming in de 19e eeuw. Een onderzoek naar het burgerlijk karakter van de Waterloo-herdenking in 1865* (16-08-10, Kaal, PG).

Aukes, D.P.S., *La Rivista Europea, Spiegel van Italië?* (06-01-10, Rietbergen, CG).

Benthem, M., *Stedelijke vernieuwing: de wijk of de stad centraal?* (03-12-09, Klep, PP).

Berkel, van J., *Het Nederlandse politieke debat ten aanzien van het Arabisch-Israëliësch conflict in de periode rondom juni 1967* (31-08-10, Kaal, P&P).

Beuker, M.B., *Zuigelingensterfte, borstvoeding en katholicisme in de 19e eeuw. Een betwiste samenhang?* (15-01-10, Engelen, ESG).

Biljouw, van T.P.M., *Alleen de vervalsingen worden gedragen. De kroonjuwelen van D66 in historisch perspectief* (31-08-10, Kaal, P&P).

Bloks, R.A., *Normen & Vormen. Onderzoek naar de schoolkranten van Mater Dei 1945 – 1969* (02-12-09, Smit en Monteiro, CG).

Boom, van den, M.D.T., *Aartsvijanden of bloedbroeders? De Buitenlander in de toespraken van Maximilien Robespierre, 1791-93* (11-08-10, Rosendaal, PG).

Boomen, van den, NJM, *In onecht verbonden. Een onderzoek naar buitenechtelijke geboortes in Nijmegen, 1811-1850* (19-01-10, Engelen, ESG).

Brinke, ten, D.B., *Vermogen tot verandering. Vormgevers van het Nederlandse integratiebeleid 1995-2006* (31-08-10, Van Meurs, P&P).

Burgh, van der, J.P.H., *De adellijke ambities van de burgerij: de overname van de Middelnederlandse adellijke cultuur in de 14e eeuw naar de Vlaamse en Hollandse*